

**SUITSIDIAL XULQNI KELITIRIB CHIQUARUVCHI SABABLAR:
BOLALAR VA O'SMIRLAR SUITSIDINI OLDINI OLISH**

Ravshanova Gulxayo Rustam qizi

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani 43-maktab psixologi.

Annotatsiya: Bolalar va o'smirlarda suitsidal xulqning kelib chiqishi ulardagi xulq o'zgarishi va irodaviy sifatlarning mustahkam emasligiga bog'liqdir. Bolalar va o'smirlar suitsidini psixologik jihatdan tadqiq qilish borasida ham olimlar tomonidan qator ijobiy fikr va mulohazalar.

Kalit so'zlar: Suitsid, bolalar va o'smirlar suitsidining sabablari, xulq-atvorning psixodiagnostikasi, haqiqiy suiqaqdlik xulq, suiqaqdlik holat.

KIRISH

XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida kattalar suitsidi bilan bir qatorda bolalar va o'smirlar suitsidi muammosi yuzasidan ham qator ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Biroq, ilmiy adabiyotlar tahlili bu davrda bolalar va o'smirlar suitsidini tadqiq qilish yuzasidan olib borilgan ishlarning yetarli emasligini ko'rsatdi. Shunga qaramasdan bu sohada ma'lum ilmiy tadqiqotlar olib borildiki, bu bolalar va o'smirlar suitsidini tadqiq qilishning keyingi yillardagi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bu o'rinda F.K.Terexovkaning ilmiy izlanishlarini alohida ta'kidlash mumkin. Uning ta'kidlashicha bolalar va o'smirlar suitsidining motivlari rolini "jazolanishdan qo'rqish", "g'am-g'ussa", "sevgi va rashk" kabilar o'ynashi mumkin. Muallifning fikriga qaraganda bolalar va o'smirlar suitsidining oldini olish uchun ularni mustahkam irodali, sog'lom fikrli va keng fe'l atvorli qilib tarbiyalash lozimdir. Shuningdek, uning ta'kidlashicha suitsidi o'zini hayotdan mahrum etishiga emas balki nomaqbul vaziyatlarga nisbatan "norozilik" sifatida yo'naltirilgan xatti-harakatdir.

F.K.Terexovkaning bolalar va o'smirlar suitsidiga bag'ishlangan qator ijobiy fikr va mulohazalari mavjudligiga qaramasdan uning ayrim noaniq fikrlari ham uchrab turadi. Jumladan, uning bolalar va o'smirlar suitsidi kattalar suitsidi singari

ruhiy nosogʻlomlik mahsulidir degan fikri qator tanqidiy mulohazalarga sabab boʻladi. Shuningdek, uning bolalar va oʻsmirlar suitsidining oldini olishda ijtimoiy psixologik va psixiatrik tadbirlardan foydalanish befoyda va behudadir degan fikri ham qattiq qarshilikka uchraydi. 1900-1912 yillarga kelib, Rossiyada ayrim vrachlarning suitsidni oʻrganishga bagʻishlangan shaxsiy statistik tadqiqotlari paydo boʻla boshlaydi. Shunday shaxsiy statistik tadqiqot mualliflaridan biri M.N.Gernet (1922) boʻlib, u oʻz tadqiqotlarida bolalar va oʻsmirlar suitsidining statistik tahlili bilan shugʻullanib, Rossiyada va butun dunyoda bolalar va oʻsmirlar suitsidi yildan-yilga ortib borayotganligi haqidagi xulosaga keladi.

Xalq taʼlimi statistik hisoblari asosida G.Xlopin, N.Ushinskiy, Ye.Neznamovlar tahriri ostida chop etilgan “Samoubiystvo, pokusheniya na samoubiystvo i neschastnie sluchai sredi uchashixsya uchebnix zavedeniy M.N.P.” (Xalq taʼlimi vazirligi oʻquv yurtlari oʻquvchilari oʻrtasida oʻz joniga qasd qilish, oʻz joniga qasd qilishga urinish va baxtsiz hodisalar), nomli toʻplam bolalar va oʻsmirlar suitsidining statistik tahlili asosida yaratilgan “Samoubiystvo detey” (Bolalarning oʻz joniga qasd qilishlari) nomli asari ham bu sohada olib borilgan muvaffaqiyatli ilmiy tadqiqotlardan biri sifatida qabul qilinadi. Muallif oʻz xulosalarida bolalar va oʻsmirlar suitsidi faqatgina ruhiy nosogʻlomlik natijasida sodir etiladigan hodisa boʻlmasdan balkim, ruhiy sogʻlom bolalar va oʻsmirlarda ham sodir etilishi mumkin boʻlgan hodisadir deb taʼkidlaydi. U bolalar va oʻsmirlar suitsidining 12 xil koʻrinishini taʼkidlab, uning kelib chiqishidagi asosiy sabab va motivlari haqidagi eʼtiborli fikrlarni ilgari suradi. Xususan, suitsidial xulqni keltirib chiqaruvchi sabablarni “endogen” va “ekzogen” sabablarga boʻladi. Endogen sabablarga bola psixikasining yosh psixologik xususiyatlari natijasida vujudga keladigan suitsidal xulq, uy va niyatlarni kiritisa, “ekzogen” sabablarga esa ijtimoiy muhit taʼsiri va shaxslararo nizolar tufayli vujudga keladigan suitsidal xulqni kiritadi.

Vrach I.A.Sikorskiy ilmiy tadqiqotlari ham oʻz davrida bolalar va oʻsmirlar suitsidini tadqiq qilish va uning oldini olishga muhim hissa qoʻshadi. U asosan bolalar va oʻsmirlar suitsidini psixiatrik nuqtai nazaridan tahlil qilib, bolalar suitsidi ham kattalar suitsidi singari ruhiy nosogʻlomlik mahsulidir degan tushunchaga qatʼiy

qarshi chiqadi. I.A.Sikorskiy bolalar va o'smirlar suitsidini oldini olishda vrachlik psixiatrik yordami berishni kuchaytirish zarurligini uqtiradi. U bolalar va o'smirlarda suitsidal xulqning kelib chiqishi ulardagi xulq o'zgarishi va irodaviy sifatlarning mustahkam emasligiga bog'liqdir deydi. Muallif bolalar va o'smirlar suitsidini psixologik jihatdan tadqiq qilish borasida ham qator ijobiy fikr va mulohazalarni ilgari suradi. Xususan, bolalar va o'smirlar suitsidi faqatgina ruhiy nosog'lomlik mahsuli bo'lmasdan balki, o'zini yo'qotib quyish, individual-psixologik xususiyatlar va yosh davri inqirozlari ham suitsidga sabab bo'ladi deb hisoblaydi. Bu o'z davrida I.A.Sikorskiyning muhim kashfiyotlaridan biri bo'ldi. So'ngra B.A.Bernaskiy, I.A.Sikorskiyning nazariyasini davom ettirib, uni rivojlantiradi va bolalar o'smirlar suitsidi sabablari sifatida shaxslararo nizolar, kattalarning bolalar ko'nglini tushunmasliklari, jismoniy va ma'naviy tahqirlashlari hamda yosh davri inqirozlari kabilarni keltiradi. U bolalar va o'smirlar suitsidining oldini olish haqida gapirib, bolalarda mustahkam irodaviy sifatlarni shakllantirish, harakat qat'iyligi va iymon-e'tiqodlilik hissini tarbiyalash lozimdir deb ta'kidlaydi. Shuningdek, u suitsidining oldini olishda keng aholi o'rtasida suitsidni "reklama" qilishdan voz kechish kerakdir degan xulosaga keladi.

A.E.Shir o'z tadqiqotlarida bolalar va o'smirlarda suitsidal xulqning quyidagi turlarini keltirib o'tadi:

1. Oldindan o'ylangan, ya'ni autoagressiv (o'ziga qaratilgan tajovuzkorlik) xarakteriga ega bo'lgan va oldindan o'ylangan suitsidal uy va niyatlar asosida sodir etilgan haqiqiy suitsidal urinishlar. Bunday suitsidal urinishlar surunkali nizoli vaziyatlarda vujudga kelib, unga uzoq muddat tayyorgarlik ko'rib, qulay imkoniyatlarga qarab, amalga oshiriladi.

2. Barham berib bo'lmaydigan suitsidal xulq. Bunday suitsidal urinishlar ruhiy nosog'lomlik va kuchli suitsidal tendensiyalar asosida sodir etilgan suitsidlardir. Bu ko'rinishdagi suitsidal urinishlarda ham autoagressivlik mavjud bo'lib, faqatgina bu xususiyat ruhiy nosog'lom va ruhiy nosog'lomlik chegarasida turgan bolalar va o'smirlarga xosdir.

3. Ambivalent suitsidal xulq. Bunda autoagressiya xulq atrofga yo'naltirilgan bo'lsada, biroq o'zini hayotdan mahrum yetishga qaratilgan haqiqiy suitsidal xulq ham ma'lum darajada mavjud bo'ladi.

4. Impulsiv (affektic) suitsidal xulq. Bunday suitsidal urinishlar kuchli ta'sirlanish tufayli to'satdan amalga oshiriladigan suitsidlardir.

5. Namoyishkorona suitsidal xulq. Bu ko'rinishdagi suitsidal urinishlar kuchli ruhiy jarohatlanish holatlarida amalga oshirilib, ko'pincha u "suitsidogen kishi" ko'z o'ngida sodir etiladi.

Bolalar va o'smirlar suitsidini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar bilan tanishar ekanmiz, ularda bolalar va o'smirlar suitsidal xulqning shakllanishi, rivojlanib borishi va amalga oshirilishi bilan bir qatorda suitsident bolalarning suitsidoldi holati va suitsidal xulqni ifodalovchi ayrim belgilar, ya'ni somatik o'zgarishlar va bolalar va o'smirlar suitsidining psixologik ma'nosining ham tahlil qilinganligini ko'ramiz. Jumladan, V.L.Xaykin tadqiqotlarida bolalar va o'smirlar suitsidal xulqini ifodalovchi quyidagi xususiyatlar keltirib o'tiladi:

1. Xulq o'zgarishining turli xil ko'rinishlari va suitsidal xulqning boshlanishi haqidagi belgilarning namoyon bo'lishi (o'z-o'zinipast baholash, emotsional beqarorlik, impulsivlik).

2. Nomaqbul vaziyatlar va kechinmalarga nisbatan bo'lgan shikoyatlar, suitsidal uy va niyatlar hamda fikrlarning mavjudligi.

3. O'z joniga qasd qilishning amalga oshirilishi.

XULOSA

Shunday qilib, yuqorida bolalar va o'smirlar suitsidal xulqini o'rganishga qaratilgan ilmiy manbalar tahlili, bolalar va o'smirlar suitsidining qator xususiyatlari yoritib berilganligini ko'rsatadi, biroq etnopsixologik, hududiy, individual-psixologik tomonlarining yetarlicha o'rganilmaganligining guvohi bo'lamiz.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR

1. Elov Z.S. Berdiyeva D.Sh. Psychological reasons for suicide motivation in adolescents with deviant behavior. Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal. volume 2, issue 2 February 2022 10031009
2. Elov Z.S. O‘smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta’siri. science and education scientific journal volume 3, issue 3 march 2022 442-447
3. Elov Z.S. Psixodagnostika va eksperimental psixologiya. O‘quv-metodik qo‘llanma. 2021. Buxoro 1-164.
4. Elov, Z. S. (2016). Researches of the Reasons Conditions. Fastors of Suicide Rick Intellectual Archive, 5(1), 49-53.
5. Elov, Z. S. (2022). O ‘smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta’siri. Science and Education, 3(3), 442-447.